

ВОЛОДИНА Т. С.

Київський національний лінгвістичний університет

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЛІСЕМІЧНИХ ВІДІМЕННИКОВИХ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Системний підхід до вивчення семантики похідних лексичних одиниць спричинив цілий ряд класифікацій дієслівних значень. У статті робиться спроба проаналізувати найбільш відомі семантичні класифікації дієслів з метою встановлення семантичних особливостей полісемічних відіменникових префіксальних дієслів сучасної німецької мови.

Ключові слова: семантична класифікація, полісемант, відіменникове префіксальне дієслово.

Системный подход к изучению семантики производных лексических единиц стал источником целого ряда классификаций глагольных значений. В статье производится попытка анализа наиболее известных семантических классификаций с целью установления семантических особенностей полисемичных отыменных префиксальных глаголов современного немецкого языка.

Ключевые слова: семантическая классификация, полисемант, отыменный префиксальный глагол.

Studying of derived lexical items semantics based on system approach causes numerous classifications of verb meanings. The article aims at endeavouring to analyse the most well-known semantic classifications of verbs to ascertain semantic peculiarities of polysemantic denominative prefixal verbs of Modern German.

Key words: semantic classification, polysemantic word, denominative prefixal verb.

Метою статті є аналіз семантичних особливостей полісемічних відіменникових префіксальних дієслів сучасної німецької мови, а також семантична класифікація досліджуваної фактури.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена недостатньою вивченістю семантичних властивостей полісемічних похідних дієслів, необхідністю пошуку нових шляхів інтерпретації семантичної структури дієслівних дериватів сучасної німецької мови.

Об'єктом дослідження в даній статті обрані полісемічні відіменникові префіксальні дієслова сучасної німецької мови.

Проблема семантичної класифікації дієслів належить до найбільш актуальних у сучасному мовознавстві, зокрема у германістиці. Свідомством тому служать численні праці вітчизняних і зарубіжних учених, які присвячені розгляду цього питання. Складність і багатоплановість проблеми виявляється у різноманітності дослідницьких підходів до вивчення дієслівного значення, а також у безлічі семантичних класифікацій дієслівних слів.

Всі існуючі класифікації називаються семантичними, хоча в їхній основі лежать різні принципи: не тільки лексичні значення, але й синтаксичні характеристики дієслів, їхні валентнісні властивості.

Оскільки критерії класифікацій різні, вони служать різним цілям і пояснюють різні аспекти функціонування дієслів. Так, семантична класифікація дієслів Г. Г. Сильницького [1] будується на основі синтаксичних характеристик дієслів, на основі їх зовнішньої і внутрішньої дистрибуції. Під зовнішньою дистрибуцією дієслівного класу розуміється дистрибуція у звичайному змісті слова, тобто синтаксичне оточення дієслова. Внутрішня дистрибуція встановлюється за допомогою операції розгортання, що полягає в заміні дієслова словосполученням, семантично еквівалентним цьому дієслову.

За концепцією Р. Квірка [2] основне розходження проводиться між *динамічними* дієсловами і дієсловами *стану*. Динамічні дієслова підрозділяються далі на *п'ять* підкласів: 1) дієслова, що позначають діяльність; 2) дієслова, що позначають відчуття; 3) дієслова, що позначають процес; 4) дієслова, що позначають початок чи кінець події; і 5) дієслова миттєвої дії. Дієслова стану розпадаються на: 1) дієслова пасивного сприйняття і розумової діяльності, і 2) дієслова, що позначають відносини.

Питання про класифікацію дієслівних значень підіймалося також авторами, що досліджували семантичну структуру речення. Безсумнівно, заслуговує на увагу найвідоміша семантична класифікація Ф. Данеша [3:27–28]. Досліджуючи семантичну структуру речення, центральне місце в якій приділяється дієслову, лінгвіст пропонує виділити 4 семантичні класи предикативних одиниць: 1) дієслова, що позначають дію; 2) дієслова, що виражають подію; 3) дієслова, що позначають внутрішні відношення; 4) дієслова, що позначають порівняння. В основі даної класифікації лежать відношення між членами структури, елементи якої не мають однозначної відповідності одиницям граматичної організації речення. Так, семантична структура речення з дієсловами, що позначають дію, виглядає таким чином: “діяч – дієслово – пацієнт”; із дієсловами, що означають подію – “носій події – складна подія” чи “носій події – проста подія”; з дієсловами, що позначають внутрішнє відношення – “носій відношення – об'єкт відношення”; з дієсловами, що позначають порівняння, проводиться зіставлення предметів за їхніми розмірами, кількістю, цінністю та іншими якостями.

Запропонована У. Чейфом класифікація дієслів за їхніми значеннями у складі висловлення також присвячена семантичній структурі речення. У зазначеній концепції дієслово є визначальним у реченні, причому під *дієсловом* розуміється будь-який предикативний елемент, у тому числі і дієслово у власному значенні слова. Дієслово визначає семантичну структуру речення, зокрема, можливості його розгортання за рахунок іменників, тому представлена семантична класифікація дієслів будується з урахуванням тих позицій, що можуть бути зайняті іменниками в реченні. Лінгвіст враховує не тільки можливості розширення самого дієслова за рахунок додатків, але й характер суб'єкта в реченні, що може бути пацієнтом (об'єктом впливу) при одних дієсловах і агентом (тим, хто виконує дію) при інших [4]. Предикативна одиниця визначається як дієслово *стану* в тому випадку, якщо вона вживається в реченнях, у яких повідомляється про місце розташування чи стан предмету, позначеного іменником. У цьому випадку дієслово супроводжується пацієнтом, що визначає собою те, що знаходиться в даному становищі. Предикативні одиниці, що не попадають під категорію дієслів *стану*, є дієсловами *не-стану*. Дієслова, що позначають *подію*, у свою чергу поділяються на ті, що позначають процеси та дії, залежно від того, є підмет речення пацієнтом чи агентом дієслова. Якщо іменник є пацієнтом, то дієслово має значення процесу, а про пацієнта говориться, що він змінив свій стан. У реченнях з дієсловом, що позначає дію, іменник є агентом, тобто тим, хто виконує дію.

В основу семантичної класифікації, розробленої П. А. Соболевою, покладений зовсім інший принцип. Авторка виокремлює сім семантичних класів: дієслова руху; стану; дієслова, що позначають звукові та світлові явища; дієслова комунікації; дієслова сприйняття і розумової діяльності; дієслова фізичного прояву емоцій і станів; та дієслова, що позначають дії людей і предметів. Основними параметрами розподілу є: *однозначність / багатозначність*, *перехідність/неперехідність* дієслів. Запропоновані класи дієслів підрозділені на підкласи і, у деяких випадках, на підгрупи, що дають більш детальну характеристику дієслів у межах виділених значень [5:165–212].

В останні десятиріччя все більше мовознавців звертають свою увагу на дослідження дієслів як семантичних предикатів [6]. *Предикат* інтерпретується як центральний компонент пропозиції, судження, який виражає зміст події як процес, стан, відношення, ознаку, притаманній певному суб'єктові [7:487; 8]. Під *суб'єктом* розуміють мисленнєвий

аналог носія предикативних процесів, станів, відношень у певній події, ситуації. У відмінковій граматиці, семантичному синтаксисі, логічній семантиці суб'єкт та об'єкт є ядром пропозиції, тобто предикатно-аргументної структури [7:589]. Об'єкт – мисленнєвий аналог істоти чи неістоти, на які спрямовано дію у структурі пропозиції або предикатно-аргументної структури [7:422]. Пропозиція розуміється як своєрідна ментальна структура, відображення деякої ситуації та типів відношення у її межах [9:78–97]. Денотативна структура даних ситуацій включає, як правило: 1) особу, що виконує будь-яку дію; 2) предмет, на який ця дія спрямована; 3) інструмент або засіб, що використовуються для здійснення дії; 4) результат дії, яким на семантичному рівні відповідають: а) агенс, б) об'єктив, в) медіатив, г) результатив.

Оскільки одним із основних напрямків нашого дослідження є семантичний, то найбільш прийнятною для рішення поставлених завдань вважаємо семантичну класифікацію П. А. Соболевої, тому що це ґрунтовна лексична класифікація дієслів, заснована на спільності кореневих морфем.

У роботі нами визначено *вісім* семантичних класів відіменникових префіксальних дієслів зі спільним інваріантним значенням кожного класу, а також виявлено словотвірні моделі, в яких вони виступають (див. табл.).

Семантичні класи префіксальних відіменникових дієслів

Семантичні класи відіменникових префіксальних дієслів	Словотвірні моделі, у яких відображені семантичні класи відіменникових префіксальних дієслів
1) обмеження, відокремлення чого-небудь від чогось у просторі за допомогою будь-якого спорудження	1) ab-, um-, ver- + N (відіменникова основа) <i>ab+mauer+n</i> "відділяти кам'яною стіною"
2) прикріплення об'єкта до чого-небудь або на будь-яку поверхню за допомогою будь-яких пристосувань або речовин	2) an-, auf-, ein-, ver-, zu- + N <i>an+ferse+n</i> "надв'язувати п'ятку панчохи"
3) повне видалення чого-небудь за допомогою якихось предметів, інструментів з деякої поверхні або витягу чогось з чого-небудь	3) ab-, aus-, ent- + N <i>ab+beere+n</i> "оббирати ягоди", <i>ent+thron+en</i> "скидати з престолу"

4) відкривання, відмикання чого-небудь	4) auf-, ent- + N <i>auf+schnür+en</i> "розшнуровувати щось"
5) запирання, ізолювання, переміщення всередину чогось	5) ein-, zu-, + N <i>ein+sperr+n</i> "зачиняти двері"
6) покриття, постачання чого-небудь зверху або з усіх боків якоюсь речовиною	6) be-, ein-, über-, ver- + N <i>ein+creme+n</i> "намащувати кремом"
7) перетворення чого-небудь у щось, переведення в інший агрегатний стан	7) ver-, zer- + N <i>um+sattel+n</i> "пересідлувати"
8) поділ предметів на частини	8) durch-, zer- + N <i>durch+säbel+n</i> "перерізувати (тупим ножем)"

Вивченню семантичних відношень між твірним і похідним словом передують побудова семантичних моделей відіменникових префіксальних дієслів [10:114–144]. Під *семантичною моделлю* префіксального полісеманта розуміємо схему, яка охоплює: семантику префікса або напівпрефікса, семантику твірної основи та їх семантичні взаємозв'язки. У результаті синтезу всіх цих складових одержуємо інтегральну семантику полісемічного префіксального відіменникового дієслова. Так, семантика похідного дієслова *ab+federn* формується із семантики простої твірної основи *die Feder*, що охоплює вісім значень: ЛСВ₁ *перо (птаха)*; ЛСВ₂ *перо, перина (і ширше – постіль)*; ЛСВ₃ *перо для писання та як символ письменницької діяльності*; ЛСВ₄ *пружина, ресора*; ЛСВ₅ *призматична шпонка*; ЛСВ₆ *рапіра*; ЛСВ₇ *щетина вепра*; ЛСВ₈ *ость червоної риби*, чотири з яких (1; 2; 4; 6) активно діють при словотворенні похідного полісеманта, та семантики префікса *ab-*, яка включає дев'ять лексико-категоріальних значень: 1) *значення видалення чогось або перебування на відстані від чогось*; 2) *значення руху згори донизу*; 3) *значення усунення, вилучення, відключення чогось, розмежування*; 4) *значення припинення, завершення дії або процесу*; 5) *з основами дієслова – значення інтенсивності дії, охоплення предмета дією*; 6) *з основами дієслів, що означають дію або стан – значення запозичення чогось, наслідування*

зразка; 7) значення результату дії або зміни стану; 8) значення скасування чогось, відмови від чогось; 9) значення додавання чогось, забезпечення чимось. Семантика похідного дієслова **ab**+*federn* у результаті взаємодії певних лексико-категоріальних значень префікса та твірної основи має чотири значення: *ЛСВ₁* *обиццувати* (*пір'я*); *ЛСВ₂* *заколювати щось пером птаха*; *ЛСВ₃* *лягати, втрачати пера*; *ЛСВ₄* *ставити ресори*. Поява похідних значень цього дієслова ґрунтується в основному на функціональній схожості (*ЛСВ₁* та *ЛСВ₂*, *ЛСВ₃*) або метафоричному переносі (*ЛСВ₄*). Похідні дієслова, утворені від іменних основ зберігають всі лексичні властивості, ознаки, якості твірних, наприклад, **der Niet**: 1) *заклепка*; 2) *глина, мергель*; **an**+*niet*+*en*: 1) *скріплювати заклепками*; 2) *приклепувати*; **das Kreuz**: 1) *хрест*; 2) *тягар, борошно*; 3) *хрестець, поперек; круп (коня)*; 4) *хрест, упор розпором (гімнастика)*; 5) *плюс*; 6) *дієз*; 7) *трефи*; **an**+*kreuz*+*en*: 1) *відзначити хрестиком*; 2) *лавірувати*; **der Pfahl**: 1) *паля, стовп*; 2) *кіл; надовби*; **an**+*pfahl*+*en*: 1) *прив'язувати до колів*; 2) *перен. прив'язувати до себе когось*. Як вже було зазначено, враховується також й семантична суттєвість префіксу, яка полягає в тому, що він надає слову певну семантичну категорію, тобто узагальнене лексико-категоріальне значення словотворчого елемента, або його варіантів в кожному конкретному випадку разом зі значенням твірної основи утворює семантичну вмотивованість похідного слова, яка в більший або менший мірі пояснює його значення. Так, відіменникове префіксальне дієслово **be**+*titel*+*n* "дати назву чомусь" мотивоване поняттям "der Titel" "назва" та притаманною префіксу **be**-, семантикою "забезпечення чогось чимось", тому значення похідного слова розкривається і підказується його семантичною вмотивованістю, тобто лексико-категоріальним значенням словотворчого елемента і семантико-морфологічною особливістю мотивуючої основи. В окремих випадках похідна основа слова в плані синхронії може відповідати як з морфологічної, так і з семантичної точки зору мотивуючим основам різних частин мови, як би мотивуючи її з різних боків. Наприклад, дієслово **be**+*kleid*+*en*: 1) *одягати*; 2. (*in*) (*sich*) *одягатися, наряджатися* (*y*); 2) *облицьовувати; оббивати; обмуровувати; обшивати; обкладати*; 3) *наділяти (владою, повноваженнями)*; 4) *ein Amt (eine Stellung, einen Posten) bekleiden займати посаду; einen Rang (eine Würde) bekleiden мати звання (чин, сан)* мотивується іменником **das Kleid**: "плаття; сукня, одяг" і дієсловом **kleiden**: 1.1) *одягати*; 2) *личити, йти*; 3) (*in*) *наділяти*; 2. (*in*) (*sich*) *одягатися, наряджатися*. Семантичний зв'язок між мотивованим і

мотивуючим може бути зовсім непомітним, наприклад, відіменникове префіксальне дієслово *be+haupt+en* 1. 1) *затверджувати, запевняти*; 2) *відстоювати; утримувати (за собою)*; 2. (*sich*) *утримуватися, триматися*; та іменник *das Haupt*: 1) *голова*; 2) *шеф, начальник*; 3) *вершина (гори); верхівка (дерева)*; 4) *голова (шлюзу)*. Кожна семантична категорія може бути представлена префіксами, характерними тільки для неї. Так, префікси *ab-*, *um-*, *ver-* сполучаються тільки з семантичною групою на позначення “*обмеження, відокремлення чого-небудь від чогось у просторі за допомогою будь-якого спорудження*”, наприклад, *ab+dämm+en*: “*перегородити греблю; споруджувати бар'єр, перешикоджати*”; *ver+gitter+n*: “*обносити ґратами; зрешетити (вікно)*”; *um+bau+en* “*перебудовувати (будинок, систему керування); реорганізовувати*”; *mit D* “*будувати (навколо), оточувати будівлями*”, а префікси *durch-*, *zer-* сполучаються із семантичним класом на позначення “*поділу предметів на частини*”, наприклад, *durch+säge+n* “*розпилювати, перетилювати; пропилювати*”; *zer+franse+n* “*розтріпати, перетворити в лахміття; обтріпати (низ штанів)*”.

Отже, проблема семантичної класифікації дієслів активно розробляється дослідниками, які у своїх теоретичних розвідках синтезують різні підходи до вивчення дієслівних одиниць, вивчаючи різні аспекти дієслівного значення, що уможливило використання будь-які ознаки для класифікації й субкатегоризації дієслівної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сильницький Г. Г. Семантические классы глаголов и их роль в типологической семасиологии: Структурно-типологическое описание современных германских языков / Георгий Георгиевич Сильницкий. – М., 1966. – 250 с.
2. Quirk R. A Grammar of Contemporary English / [R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik]. – Essex: Longman, 1973. – 1554 p.
3. Дзюба В. Н. О возможности использования семантических классификаций при изучении видовой системы английского глагола / В. Н. Дзюба // Вопросы грамматики английского языка: сб. науч. трудов. – М., 1978. – Вып. 132. – С. 23–32.
4. Чейф У. Значение и структура языка / Уоллес Чейф. – М., 1975. – 482 с.
5. Соболева П. А. Моделирование словообразования / Полина Аркадьевна Соболева // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1972. – С. 165–212.
6. Степанов Ю. С. Предикация / Юрий Сергеевич Степанов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. Виктория Николаевна Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 393–394.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Селіванова Е. А. Когнитивная ономазиология: [монография] / Елена Александровна Селіванова. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 247 с.
9. Панкрац Ю. Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней / Ю. Г. Панкрац. – Минск, 1992. – С. 78–97.
10. Степанова М. Д. Словообразование и семантические системы (на материале немецкого и английского языков) / Мария Дмитриевна Степанова // Структурно-типологическое описание современных германских языков. – М., 1966. – С. 114–144.